

„Pasaulio lietuvis“ 1990-aisiais

Sandra BERNOTAITĖ.

Didžiausi darbai prasideda nuo idėjos. Kovo 11-osios Nepriklausomybės atkūrimo aktas, lygiai kaip ir lemtingasis Vasario 16-osios nutarimas, kurio jubiliejų šiemet švenčiame, buvo stipri ir be galo reikšminga idėjos išraiška. Praktika kyla iš teorijos, poelgiai – iš minties. Praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams nuo tos dienos, kai idėja buvo įkūnyta, užtvirtinta parašais, o po to ėjo darbai ir poelgiai, kurių pasekmės lydi mus šiandien, išmintinga yra atsigręžti ir nuodugniau pažvelgti į tai, nuo ko prasidėjo išsilaisvinusios iš sovietinio režimo Lietuvos naratyvas, kas buvo jo protagonistai ir antagonistai. Ką tuo metu mąstė ir veikė lietuvių diaspora užsienyje ir kaip tai atsispindėjo „Pasaulio lietuvių“ puslapiuose?

Nepriklausomybės aidas Vilniuje

„1990 kovo 11 10:44 val. vak. atgimė toji Lietuva, kurios gyvavimas 1940 birželio okupacija nustojo egzistavęs. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, išreikšdama lietuvių tautos valią, atkūrė nepriklausomą Lietuvos valstybę, – rašė „jaunu amerikiečiu“ prisistatęs korespondentas Edvardas Tuskenis, tomis dienomis buvęs Lietuvoje ir liudijęs tai, ką matė, girdėjo ir jautė: – Be abejo, daugiausiai jaudinantis momentas buvo pačio atstatymo akto paskelbimas Tarybos sesijoje. Manau, kad visi, sėdėję toje salėje, buvo įelektrinti.“

Tačiau jis čia pat pabrėžė, kad Kovo 11-osios aktas yra juridinio pobūdžio, jis teisiškai atkūrė nepriklausomą Lietuvos valstybę, bet praktiškai dar negalėjo tos idėjos įgyvendinti, dar tik nežymiai palietė žmonių kasdienį gyvenimą: „Tie patys prigrūsti troleibusai veža žmones į tas pačias parduotuves, kuriose tos pačios sovietinės prekės pardavinėjamos už tuos pačius beveik vertės neturinčius sovietinius rublius. Leninas tebestovi savo vardo aikštėje (nors ir nebe savo vardo prospekte) ir savo ranka dar rodo kelią į šviesų rytojų. Valstybės saugumo komitetas tebedirba. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pavadinimas tačiau jau dingsta iš viešo gyvenimo.“

Gali būti, kad iševijoje Lietuvos nepriklausomybės atstatymas buvo sutiktas

daug džiaugsmingiau.

E. Tuskenis pažymėjo, kad toks palyginti greitas nepriklausomybės paskelbimas buvo netikėtas net ir tiems, kurie sekė pastaruosius to meto įvykius. Gali būti, kad išėivijoje Lietuvos nepriklausomybės atstatymas buvo sutiktas daug džiaugsmingiau. Lietuvoje taip pat buvo juntamas politinio gyvenimo tempo spartėjimas, įvykiai ėmė itin greitai klostytis vasario 24 d. Aukščiausiosios Tarybos rinkimų pirmajame ture didele persvara nugalėjus Sąjūdžiui. Po kuo skubiau surengto antrojo rinkimų turo paaiškėjo, jog Sąjūdžio deputatai ketino skelbti nepriklausomybę jau pirmoje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. „Reikia pažymėti, – pridūrė E. Tuskenis, – jog ne visi Sąjūdžio deputatai palaikė tokią sprendimą ir Sąjūdžio deputatų klubo posėdžiuose išreiškė savo nuomonę. Kaip bebūtų, AT sesijoje nei vienas deputatas nebalsavo prieš nepriklausomybę.“

Straipsnis rašomas po Nepriklausomybės paskelbimo praėjus trims savaitėms, kai atmosfera iš euforinės pamažu virto įtempta, pilna nerimo dėl nežinomybės. Stebino kai kurių Lietuvos gyventojų simpatijos ir pasirinkimai: „Brazauskas vis tiek populiariausias politikas Lietuvoje. Ar jis buvo vertas tokios žmonių pagarbos – tai kitas klausimas. Problema yra ta, kad Lietuva nėra normali, demokratinė šalis. Ko gero, nemažai žmonių žiūrėjo į pirmininko rinkimą ne kaip į teisėtą ir parlamentinės sistemos atžvilgiu visiškai logišką Landsbergio išrinkimą (Sąjūdžio deputatai turi aiškią daugumą Taryboje), o laikė tai Brazausko neužsitarnautą išstūmimą. Brazausko populiarumas tačiau negalėjo išgelbėti Lietuvos Komunistų partijos nuo smarkaus pralaimėjimo. Vienu žodžiu, nebuvo galima patenkinti visų žmonių. Antra vertus, demokratinės sistemos tikslas nėra visų žmonių patenkinimas.“

„Aš pats mačiau sovietinius tankus. Kaip jaunas amerikietis, tokių reiškinių miesto gatvėse nesu pratęs stebėti.“

Nerimą kėlė įsakymas visiems užsienio žurnalistams išvykti iš Lietuvos, nors buvo akivaizdu, kad nuolatinis pasaulio žiniasklaidos dėmesys apsaugo Lietuvą. Sovietinė dezinformacijos mašina teigė, jog Lietuvoje rimtai pažeidžiama teisėtvarka. Asmenys, kurie tai darė, dėvėjo sovietinės armijos uniformas. „Aš pats mačiau sovietinius tankus. Kaip jaunas amerikietis, tokių reiškinių miesto gatvėse nesu pratęs stebėti. Esu dalyvavęs spaudos konferencijose, kurių metu Landsbergis ar Romualdas Ozolas pareiškė nemažai baimės dėl galimo pačių AT

rūmų šturmovimo. Stebėjau kovo 27 prie rūmų įvykusią nepriklausomybės priešininkų demonstraciją. Ta proga buvo rimtai bijomasi kokios nors provokacijos, kuri iš tikrųjų sukeltų pavojų gyvybėm ir pateisintų sovietinės kariuomenės įsikišimą“, — pasakojo E. Tuskenis. Optimizmo neteikė Gorbačiovo pareiškimas, reikalaujantis atšaukti paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę. „Skubiai rašau paskutinius žodžius Lietuvos AT informacijos biure. (...) Ateinanti savaitė, gal dar kita, turbūt parodys, koks likimas laukia naujai atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos“, — užbaigia savo reportažą žurnalistas, po savo vardu užrašydamas: Vilnius, 1990 kovo 31.

Nervų karas prieš Lietuvą

„Vakaruose daug kas galvoja, kad Gorbačevas stiprina savo galią dėl to, kad geriau galėtų susidoroti su konservatoriais, kurie priešinasi reformoms. Iš tikrųjų yra atvirksčiai — Gorbačevui stiprios valdžios reikia susidoroti su liaudies judėjimais, reikalaujančiais esminių reformų, — pasakojo kitas „Pasaulio lietuvių“ korespondentas Jonas Antanaitis. — Tiems judėjimams yra aišku, kad toliau eiti „tikrojo“ ar „deformuoto“ socializmo keliu negalima. Koks tas kelias turėtų būti, dar neaišku. Vieni pasiilgę „tvirtos rankos“, kiti kelia nacionalistinius reikalavimus, kiti girdėję apie Vakarų demokratiją. Bet apie demokratiją jie teturi menką supratimą, nes Rusijoje demokratiniai judėjimai buvo persekiojami ir carų, ir juodašimčių. Bolševikai visiškai juos sunaikino, o demokratijos iškaboje („partinė demokratija“, „Vokietijos demokratinė respublika“) visiškai iškreipė jos prasmę. Todėl Sovietų Sąjungos mąstančių žmonių akys krypo į Pabaltijo respublikas, kuriose demokratijos įvaizdis dar laikėsi vyresnių žmonių prisiminimuose ir kurios, nors ir būdamos už „geležinės uždangos“, turėjo daugiau ryšių su laisvu pasauliu.“

 J. Antanaitis glaustai apibendrina Sovietų Sąjungos „istorinę misiją“ — nuo pirmųjų jos ideologų, Lenino ir Trockio, užsibrėžimo sukurti pasaulinę komunizmo imperiją, pokariu prasidėjusių pasaulinių ginklavimosi varžybų, Šaltojo karo įtampos, žlungančios Sovietų ekonomikos, kurią 1988 m. Michailas Gorbačiovas pavadino stagnacija, pripažindamas, jog ji tęsiasi dvidešimt metų, ir suversdamas kaltę buvusios vadovybės nekompetentingumui, taip pat nesėkmei Afganistano kare. Jo išėjimas iš stagnacijos planas rėmėsi dviem naujovėmis: „perestrojka“ ir „glasnost“ — pertvarka ir viešumu. Anot J. Antanaičio, pokyčių pažadas neturėjo kelti pasitikėjimo: „Vakarai tą programą priėmė, kaip sovietų siekimą

demokratijos. O kai Gorbačevas nusišypsojo, tai Vakarai iš laimės net ištirpo: koks gerutis „Gorbi, Gorbi“! Besąlygiškai išvedė kariuomenę iš Afganistano, neužgniaužė demokratinių judėjimų Lenkijoje, Vengrijoje, Rytų Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje, pritarė Rumunijos revoliucijai, pažadėjo sumažinti kariuomenę Vidurio Europoje ir t. t. O Gorbačevu vienintelis tikslas – išlaikyti sovietinę imperiją, gauti Vakarų kapitalo ir technologijos tos imperijos ekonomikos sustiprinimui, atsikvėpti nuo karinio ir politinio spaudimo.“

„Sąjūdžio spauda rusų kalba Maskvoje ir kituose miestuose ėjo iš rankų į rankas kaip Šventasis Raštas tarp tikinčiųjų.“

Demokratiniai judėjimai prasidėjo Estijoje, nes jie, būdami Suomijos kaimynai, palaikė geriausią ryšį su pasauline žiniasklaida. Kiek vėliau iniciatyvą perėmė lietuviai, ir 1988 m. pabaigoje Lietuvą galima buvo vadinti demokratinių judėjimų avangardu. „Iš visos Sąjungos į Vilnių pradėjo važiuoti liaudies judėjimų iniciatoriai ir organizatoriai pasisemti demokratijos patyrimo. Sąjūdžio spauda rusų kalba Maskvoje ir kituose miestuose ėjo iš rankų į rankas kaip Šventasis Raštas tarp tikinčiųjų. Vilniuje buvo spausdinami Maskvos demokratinių judėjimų leidiniai. Vilniuje galėjo laisvai aptarti savo reikalus Baltarusijos, Ukrainos, Moldavijos liaudies frontai ir judėjimai, – pasakojo J. Antanaitis. – Kulminaciją pasiekė, kai Lietuvos kompartija pasiskelbė savarankiška, nepriklausoma nuo Maskvos. Taigi Maskva nebeteko įrankio, kuriuo galėjo išlaikyti pavergtą Lietuvą. Gorbačevas suprato, kad tai reiškia sovietinės imperijos irimo pradžią. Todėl, atvažiavęs į Lietuvą, jis tris dienas rodė savo oratorinį ir politinį meistriškumą tai gąsdindamas, tai geruoju įkalbinėdamas, tai siūlydamas naujo tipo federaciją.“

Kai lietuviai nepatikėjo ir neišsigando, prieš Lietuvą buvo imtasi tokių veiksmų, kuriuos J. Antanaitis pavadino „nervų karu“: „Gorbačevas išvystė didžiulį psichologinį spaudimą, panaudodamas visą savo turimą propagandos mašiną. Bando skaldyti ir iš vidaus, sukeldamas šovinistiškai nusiteikusias tautines mažumas (daugiausia iš naujų iš Rusijos atvežtų imigrantų). Nuolatinis atviras karinės jėgos skardenimas taip pat yra viena iš psichologinio karo priemonių.“ Tuo metu Lietuvai ypač reikėjo paramos iš sąjungininkų, tačiau didžiosios pasaulio valstybės buvo gundomos įvairiais M. Gorbačiovo pasiūlymais ir pažadais. Tad teko remtis tikrais draugais: Islandija, Latvija, Estija, Gruzija, Armėnija. Moralinę paramą Lietuva galėjo justti ir iš milijonų Ukrainos, Baltarusijos bei pačios Rusijos žmonių, laukiančių teigiamų pokyčių savo šalyse.

„Šiame kare laimės tas, kieno bus stipresnė dvasia, kieno nervai atlaikys, – teigė J. Antanaitis. – Nors lietuvių tauta negali skųstis dvasios silpnumu, tačiau jai reikia skubios pagalbos – jos teisių pripažinimo.“

„Mums, lietuviams, nereikia nei raketų, nei kitokių mirtį nešančių ginklų. Mūsų ginklai – mūsų teisės, tiesa, demokratija ir nepalaužiamas ryžtas būti laisviems.“

Politinės situacijos apžvalgą J. Antanaitis užbaigia tokiais žodžiais: „Mums, lietuviams, nereikia nei raketų, nei kitokių mirtį nešančių ginklų. Mūsų ginklai – mūsų teisės, tiesa, demokratija ir nepalaužiamas ryžtas būti laisviems. Lietuviai besąlygiškai yra pasiryžę laimėti, nesudrebėti prieš bet kokius gąsdinimus. Jei Gorbačevas ir jo generolai prieš lietuvių tautą nenaudoja masinių smurto priemonių, tai ne dėl to, kad jis yra pažadėjęs Bushui taip nedaryti, tikėdamasis gauti Amerikos kapitalo, bet todėl, kad bijo pranašišku Goethes arfininko žodžiu: „Visos kaltės žemėj susilaukia keršto“. (...) Lietuva meldžia Dievą ir to, kad Jis pridotų išminties M. Gorbačevui ir jo patarėjams, kad jie suprastų, jog laisvė ir demokratija yra vienintelis kelias į kiekvieno iš mūsų ir visų tautų laimę.“

Protestai Lietuvoje ir JAV.

Džiaugsmas, rūpestis ir darbas

Pirmasis „Pasaulio lietuvių“ puslapis skirtas įžanginiam žodžiui, kurio autorystė priskirtina tuometiniam žurnalo redaktoriui Broniui Nainiui, nors po tekstu nėra pasirašyta. Kalbama, ko gera, visos Amerikos lietuvių diasporos vardu: „Kovo 11 mes džiaugėmės. Džiaugėsi Lietuva, džiaugėmės mes, išeiviai, džiaugėsi ir daugelis pasaulio gerų žmonių, televizijos ekranuose stebėdami Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, susikibusią rankomis ir giedančią Lietuvos himną Parlamento rūmuose. Ką tik buvo paskelbtas Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. Viduje audeklu buvo uždengtas mūsų baisių dienų prisiminimas sovietinis ženklas, o nuimtas nuo Parlamento rūmų lauke buvo atiduotas ten susirinkusiems lietuviams amžinai palaidoti. Atrodė, kad tų visada mūsų tautai siaubą kėlusiu ženklų atsikratėm amžinai. Kaipgi tokiu metu nesidžiaugsi. Tačiau po mėnesio mes vėl esame labai susirūpinę ir ne vienas klausiamo, ar taip pasaulyje išgarbintas „demokratas“ Gorbačėvas jų vėl nepakabins atgal? O tokių ženklų jau matyti – ne vien Kremliuje, bet ir pačiame Vašingtone, į kurią tauta krovė savo didžiausias viltis. Dabar jau visiškai aišku, kad JAV politikos vairuotojams labiau rūpi išsaugoti naująjį Kremliaus carą ir jo imperiją negu bent morališkai nuo jo apginti Lietuvos nepriklausomybę.“

„Labai apgailestaudami turime sutikti, kad iki šiol, nuo pat Lietuvos laisvėjimo pradžios, politinio darbo paveikiai dirbti mes, išeiviai, nesugebėjome.“

Žurnalo puslapiuose randame puikios, kokybiškos žurnalistikos pavyzdžių, o aktualūs įvykiai nušviečiami apgalvotai ir visapusiškai. Įstabiai savikritiškas redaktoriaus B. Nainio pasisakymas apie tai, koks išeivijos vaidmuo Lietuvos išsilaisvinimo dramoje: „Labai apgailestaudami turime sutikti, kad iki šiol, nuo pat Lietuvos laisvėjimo pradžios, politinio darbo paveikiai dirbti mes, išeiviai, nesugebėjome. Blaškėmės be kokio nors visuotinio išeivijos politinio darbo plano ir net be nuovokos. Vieni su kitais varžėmės dėl populiarumo, užsiiminėjome posėdžiais. Tokio amato reikia tuojau atsisakyti, pamiršti visokius pasitarimus, posėdžius, konferencijas ir nustoti tokiam užsiėmimui eikvoti visuomenės suaukotą lėšas. Kad tai yra visiškai beprasmiška, turėjome įsitikinti pastarosiomis dienomis, kai, pasigedusi vadovų veiklos ar bent išmintingų planų, Nepriklausomos Lietuvos sunkios padėties gelbėti šokosi privati iniciatyva, ir, jos garbei reikia pasakyti, veikli bei išmintinga. (...) O tas darbas labai aiškus: Amerikoje veikti Kongresą, Senatą, spaudos žmones, žymius politikus, Bažnyčios

hierarchus, kad šie spaustų Vašingtoną aiškiai pasisakyti už Lietuvos nepriklausomybę, ją naikinantį Kremlį stabdyti ekonominėmis sankcijomis, atidėtomis derybomis, moraliniu spaudimu.“

Šiandien mes, prieš ketvirtį amžiaus sulaukę Lietuvos pripažinimo tiek *de facto*, tiek *de jure*, skaičiuodami dvidešimt aštuonerius 1990-aisiais atkurtos valstybės metus, norime nulenkti galvą prieš gerbiamą žurnalo redaktorių, bet jo, deja, jau nebėra su mumis. Padedant visoms gerosioms pasaulio jėgoms ir ne be didelės išėivijos pagalbos Lietuvą pastebėjo, parėmė ir mums pavyko neatkristi į Sovietų glėbį.

(Cituojami straipsniai ir iliustracijos iš 1990 m. balandžio 2/246 „Pasaulio lietuvis“, www.epaveldas.lt.)

Straipsnis spausdintas žurnalo „Pasaulio lietuvis“ 2018 m. kovo mėn. 3/565.

Mielai pasidalysime žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.